

Raymond Fagel

Leids beleg en ontzet door Spaanse ogen

G2A74-1

G2A74-1

LEIDS BELEG EN ONTZET DOOR SPAANSE OGEN

Leids beleg en ontzet door
Spaanse ogen

Raymond Fagel

3 Oktoberlezing 1997

Sdu Uitgevers, Den Haag

3 Oktoberlezingen

Redactie:

Prof. dr. P.G.J. van Sterkenburg

Dr. F.S. Gaastra

Dr. D.J. Noordam

Dr. R.P. Fagel

L.M.M. Heruer

De 3 Oktoberlezingen worden georganiseerd door de 3 October-Vereeniging en het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Leiden. Deze lezingen worden jaarlijks gehouden op de zondag voorafgaande aan drie oktober. De eerste lezing vond plaats op 28 september 1997 in Stedelijk Museum de Lakenhal in Leiden.

Voor de 3 Oktoberlezing wordt ieder jaar een spreker uitgenodigd, die op zijn eigen manier naar het beleg en ontzet van Leiden zal kijken.

3 Oktoberlezingen:

1997: R.P. Fagel, Leids beleg en ontzet door Spaanse ogen.

1998: J.A.F. de Jongste, Om de religie of om de vrijheid. Spanningen tussen stad-huis en kerk na het beleg.

3 OCTOBER - VEREENIGING - LEIDEN

Rijks Universiteit Leiden

© Raymond Fagel, Utrecht

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 12 08660 4

*Int laetste vande Mey, als elck was sonderlingen
deur d'ommegancksche feest, verheucht sonder getreur
quamen de Spaengiaerden Leyden haestich bespringen*¹

Volgens dit zestiende-eeuwse lied vierden de Leidenaren tegen het einde van mei 1574 vrolijk hun jaarlijkse feestdag als hoogtepunt van de jaarmarkt. Oorspronkelijk ging op deze dag het Mariabeeld door de stad, maar daarvan zal in 1574 geen sprake meer zijn geweest.² In de zeventiende eeuw bleef het processie-karakter van deze dag bestaan, maar ging het om een optocht van de schutterij. Men verzamelde om zeven uur 's ochtends en trok vanaf het Rapenburg via Breestraat, Steenschuur, Hooigewoerd en Hooigracht naar Mariëndorp.³

Het eerste beleg

In 1574 hadden ze nog een extra reden om 'verheucht sonder getreur', te zijn. In maart was er een einde gekomen aan een vijf maanden durende Spaanse omsingeling van de stad en de lucht leek weer volledig opgeklaard. Voordat de Spanjaarden Leiden 'haastig kwamen bespringen' in mei 1574, had er dus al een langdurige omsingeling van de stad plaatsgevonden. Dit eerste beleg van Leiden heeft weinig indruk gemaakt in de tijd zelf. Zo wist de geschiedschrijver Emanuel van Meteren de gebeurtenissen in één lange volzin te beschrijven.⁴ De stad was goed voorzien van voedsel en garnizoen, terwijl de Spanjaarden op afstand bleven. Het ontbrak de opstandelingen aan troepen om de Spanjaarden te verjagen, het ontbrak de Spanjaarden aan

kanonnen om de muren van de stad te bestoken. Het werd een spelletje van lange adem. Wie houdt het het langst vol?

Maar laten we eens een kijkje nemen bij de initiatiefnemers van deze eerste omsingeling. Hiervoor kunnen we gebruik maken van de kronieken van enkele Spaanse militairen die in de Nederlanden actief zijn geweest.⁵ De oudste kroniek, van Pedro Cornejo, uitgegeven in Praag in 1581, schrijft wel over het beleg van Haarlem en Alkmaar, maar Leiden wordt niet genoemd.⁶ Over de soldaten van Francisco Valdés die Leiden zullen gaan belegeren zegt hij dat ze na het beleg van Haarlem in Holland bleven, maar zonder iets van enig belang te gaan doen. Ook de tweede omsingeling van Leiden komt bij hem niet voor. In de in 1625 in Brussel uitgegeven kroniek van Antonio Carnero verschijnt Leiden later wel, maar de eerste omsingeling uit 1573 wordt er evenmin in genoemd.⁷

De belangrijkste Spaanse auteur voor ons verhaal is een hoge officier geheten Bernardino de Mendoza en zijn relaas zal in het vervolg nog vaak dienen als leidraad voor het verhaal. Zijn *Comentarios de lo sucedido en los Países-Bajos desde el año 1567 hasta el de 1577* (Verslag van de gebeurtenissen in de Nederlanden vanaf 1567 tot 1577) werd in 1592 in Madrid gepubliceerd, maar was een jaar eerder al in Parijs verschenen onder een Franse titel.⁸

Hij vertelt uitgebreid over de plannen die de hertog van Alva had met deze omsingeling. De zo gevreesde Spaanse bevelhebber had bedacht dat je door je soldaten in kleine versterkingen rondom een stad onder te brengen voor de koude en gevreesde winter – waarin toch niet gevochten zou worden – je ze niet alleen bescherming bood, maar dat je zonder verder iets te doen toch kon proberen een stad uit te hongeren. Uit de ervaring met de belegering van Alkmaar en Haarlem was duidelijk geworden dat het aanvallen van een stad zeer moeizaam verliep en dat de kanonnen niet veel uithaalden. De Spaanse troepen

die Leiden zullen gaan belegeren hadden daarom ook geen grote zware kanonnen bij zich.

Bernardino weet verder te vertellen dat er maar één goede mogelijkheid bestaat om een Hollandse stad aan te vallen: dat is als de grachten en de singels dichtvriezen. Dit lezende kun je er van uitgaan dat de Spaanse troepen gewacht hebben op goed elfstedenweer om dan vervolgens snel toe te slaan. Gelukkig voor Leiden lijkt de winter van 1573-1574 niet zo koud te zijn geweest. De weergoden waren Leiden gunstig gezind.

Maar dan onderbreekt de auteur zijn verhaal en beschrijft hij het afscheid van de hertog van Alva van de Nederlanden. In de herfst van 1573 was de gezondheid van de ijzeren hertog dermate achteruit gegaan dat hij moest worden vervangen: uitgeput door de jicht en overdekt met abcessen maakt hij plaats voor een nieuwe landvoogd, Luis de Requeséns. In november 1573 vindt de wisseling van de wacht plaats in Brussel.

De latere gebeurtenissen rond Leiden vonden dus niet plaats ten tijde van de hertog van Alva, maar gedurende het bestuur van de veel gematigder Requeséns.⁹ In een brief van Filips II aan zijn nieuwe landvoogd laat de koning weten dat Alva hem had voorgesteld Holland te overwinnen door alles te verbranden wat de Spaanse troepen niet konden bezetten, maar Filips wil daar niets van weten. Pas als alle middelen zijn geprobeerd, dan pas kan daar over gepraat worden.¹⁰ Het beleg van Leiden vond dus plaats gedurende een gematigde fase, waarin praten boven geweld ging.

Maar terug naar de eerste omsingeling. Via het Haarlemmermeer, nog lang geen polder, voer Valdés naar Leiderdorp, terwijl een andere groep via de duinen richting Den Haag trok. Overal werden kleine versterkingen, schansen, aangelegd en zo was eind oktober de stad met een ruime bocht eromheen omsingeld en vooral de waterwegen, rivieren en kanalen, werden door deze Spaanse strategie gecontroleerd. En zoals gezegd, het werd een langdurige aangelegenheid, zonder strijd of ge-

vecht. Totdat in maart 1574 de troepen van Valdés werden weggeroepen om naar het oosten te trekken. In de buurt van Mook was een leger van Lodewijk van Nassau vanuit Duitsland de Nederlanden binnengetrokken en Valdés en zijn mannen moesten daar nu ook heen. Maar zoals velen uit de oude vaderlandse geschiedenisboekjes weten: de slag bij de Mookerhei werd een catastrofe voor de opstandelingen en nog voor Valdés er was aangekomen was de strijd reeds beslecht. Maar de inval had er dus in ieder geval voor gezorgd dat Leiden voor de eerste keer ontzet was.

Het eerste ontzet

Zoals gezegd zouden de Spanjaarden van Valdés in mei opnieuw Leiden gaan 'bespringen', maar we moeten eerst even stilstaan bij de belangrijke periode tussen het vertrek in maart en de terugkeer in mei. Wat is er toen allemaal gebeurd? Het antwoord is eenvoudig, maar stelt ons wel voor raadsels. Er was namelijk eigenlijk helemaal niets gebeurd.

De stad had het garnizoen ontslagen, want dat was, dachten ze, niet meer nodig: te duur. De gouverneur, de heer van Noyelles, werd weggestuurd: te losbandig. Bijna alle Spaanse schansen in de omgeving van de stad liet men gewoon staan. Niemand nam de moeite om ze kapot te maken. Niemand nam de moeite om nieuwe voedselvoorraden aan te leggen. De beroemde historicus Fruin verdedigt de Leidse bestuurders voor hun ogenschijnlijk falen door er op te wijzen dat men pas na de slag bij Mook doorkreeg dat de Spanjaarden terug zouden kunnen komen. Maar tussen 14 april en 25 mei was er toch meer dan een maand voorbij gegaan. Daarnaast maakt Fruin zijn complimenten over aan Valdés om de manier waarop deze zeer snel de tweede omsingeling had weten te realiseren. Het com-

pliment aan de Spanjaard dient wellicht tegelijkertijd ook om de fouten van het Leidse stadsbestuur te verhullen.

Maar voor een beter begrip van de situatie is het nuttig opnieuw naar de Spaanse kant te kijken. Het was de gewoonte in het Spaanse leger om na een overwinning de achterstallige soldij uit te betalen. Gezien de betalingsproblemen die men altijd kende – het was altijd wachten op het Amerikaanse zilver uit Spanje –, betekende dit dat iedere Spaanse overwinning gevolgd werd door interne onrust. De ontevreden soldaten gingen niet zelden over tot muiterij en ook na de slag bij Mook was dit het geval. Valdés was zelfs bijna om het leven gebracht door zijn eigen troepen en alleen door zich te verbergen wist hij aan de dood te ontsnappen.¹¹ Leiden was dus niet bang, omdat de Spaanse soldaten aan het muiten waren geslagen. De knappe prestatie van Valdés bestond er uit om direct na het beëindigen van de muiterij snel toe te slaan.

De reeds genoemde Emanuel van Meteren noemt nog een ander belangrijk element. De Spanjaarden waren volgens hem op het idee gekomen de stad opnieuw uit te hongeren, 'in sonderheyt alsoo sy van eenighe uutghewekene verstaen hadden datter cleyn provisie van koorn in de stadt was / veel uutghevoert zynde ten platten lande ende van meerder provisie te doen teghen tbelegghen wert versuymt, so door de Spaenschgunstige als door verachtinge des vyants die sy meynden dat niet soude weder comen'. Valdés zou dus op de hoogte geweest zijn van de voedselsituatie, de Leidenaren zouden zelfs graan verkocht hebben. Hoewel men in de literatuur weinig aandacht heeft besteed aan dit vraagstuk lijkt het erop dat de wet van vraag en aanbod een grote rol heeft gespeeld. Na de winter was de prijs van het graan hoog, zodat de verkoop hoge winsten kon opleveren. Als men kon wachten met de inkoop van nieuwe voorraden, dan zou dit de Leidenaren een hoop geld kunnen besparen.¹²

Verder is er sprake van Spaansgunstigen, Leidenars die niet

de kant van de opstand kozen, en van uitgewekenen, die de Spanjaarden informeerden. Voor deze laatsten heeft men de term 'glipper' in gebruik genomen, Leidse glippers.¹³ Bernardino de Mendoza schrijft echter dat Valdés pas later op de hoogte werd gebracht van de voedselproblemen in de stad, toen de omsingeling al tot stand was gekomen.

Een tweede beleg

Leiden was nu dus voor een tweede keer belegerd. De eerder genoemde Antonio Carnero wijdt eerst een paar keer een enkele regel aan de Leidse situatie, maar later volgen er toch enkele alinea's over de stad.¹⁴ Desalniettemin is er in verhouding met andere gebeurtenissen elders, zoals in Alkmaar, Middelburg en Haarlem, weinig aandacht voor de heldendaden van de Leidenaars. Vreemd genoeg schrijft de Spaanse militair bovendien niet zozeer over het beleg vanuit het standpunt van de belegeraars, maar hij vertelt juist over de situatie in de stad. Over het gebrek aan voedsel en alle problemen die dat met zich meebracht. Hier al zien we hoe Leiden eerder een humanitaire ramp was dan een militaire strijd.

Maar de belangrijkste berichtgever over het tweede beleg is opnieuw Bernardino de Mendoza. Hoewel hij in deze jaren de leiding had over een deel van de troepen in de Nederlanden is hij niet aanwezig geweest in de stellingen voor Leiden. Vanwege ziekte moest hij de opstandige gebieden verlaten en hij heeft de gebeurtenissen gevolgd vanuit het hoofdkwartier in Brussel. Gezien zijn positie zal hij goed op de hoogte zijn geweest van alles wat er speelde in het leger van Valdés. De ruime en gedetailleerde aandacht voor Leiden is hiervoor een bewijs.

Zoals bij de eerste omsingeling was ook over de terugkeer van de Spaanse troepen naar de omgeving van Leiden hard nagedacht op het Spaanse hoofdkwartier. Bernardino de Mendoza

maakt ons deelgenoot van de subtiel opgestelde plannen. Opnieuw zou men tegelijkertijd vanuit een aantal kanten binnenvallen. Mendoza schrijft dat de vijand zo zijn krachten zou moeten verdelen en dat ze dan bovendien ook hun aanvallende plannen zouden moeten laten varen. Bovendien hield men nog een extra troefkaart in reserve. In Spanje was men bezig met de voorbereiding van een grote vloot, die als de koningsgezinde troepen een deel van Holland bezet zouden kunnen houden, in Holland zou kunnen landen met veel nieuwe soldaten en zo zou er snel een einde kunnen komen aan die vervelende opstand tegen het gezag van Filips II. Met de Engelse koningin werd afgesproken dat men de Engelse havens mocht gebruiken in geval van storm in het kanaal en de strategie was tot in de puntjes voorbereid. De nieuwe omsingeling van Leiden behoorde dus tot een groot aanvalsplan, waar echter uiteindelijk niets van terecht kwam. De vloot die in Spanje werd voorbereid zou niet vertrekken omdat er na de plotselinge dood van de admiraal geen zeeman van hetzelfde kaliber in Spanje was om deze grote vloot te leiden. Het was nu te gevaarlijk geworden. Het idee van een grote invasievloot zou pas in de praktijk gebracht worden met de beroemde onoverwinnelijke Armada van 1588, maar in Spanje bleef dit idee al die tijd bestaan: een grote vloot sturen om een einde te maken aan de macht van de protestanten in het noorden. Ook in 1588 had men beter thuis kunnen blijven.

Verloop van de strijd

De inval in Holland werd uiteindelijk van vier verschillende kanten ingezet: via de duinen vanuit Haarlem, via het Haarlemmermeer in de richting van Leiderdorp, via de Rijn bij Schoonhoven en via de kant van Alphen aan den Rijn. Zuid-Holland werd dus in de tang genomen en de invasie werd een

groot succes. De eerste tegenstand bestond uit een aantal Engelse troepen dat aan de kant van de opstandelingen stond en met speels gemak werd verjaagd en gevangen genomen. Aangezien deze Engelsen zonder medeweten van de koningin deelnamen – althans dat zegt ons Mendoza – was onthoofden het beste wat men met ze kon doen. Maar onze Spaanse auteur laat weten dat het zijn persoonlijke bemiddeling was die er voor heeft gezorgd dat de Engelsen veilig naar huis mochten terugkeren. Niet uit menslievendheid, maar vanwege de diplomatieke belangen. Denk aan het plan met de Spaanse vloot.

Toen men hoorde dat er in Den Haag maar weinig rebellen aanwezig waren, trok officier Luis Gaytan met 130 man naar Den Haag. Even wat haakbusvuur op het plein en de angstige rebellen waren al op de vlucht naar Delft. Mendoza vertelt in zijn verhaal over de grote blijdschap onder de overwegend katholieke bevolking van de stad. Gastvrij onthaalden de Haagse vrouwen de Spaanse troepen in hun stad.

Belangrijk werd de strijd om het zeer strategisch gelegen Alphen aan den Rijn. Laten we eens zien hoe Mendoza het dorp beschrijft:

‘Het was een langgerekt en sterk bevolkt dorp, gebouwd op een dijk aan de oever van de Rijn. Hiervandaan gaat er niet slechts één kanaal, maar zijn er vele, die Alphen afsluiten en bijna zelfs heel Holland. Over de rivier is er een brede stenen brug. Dit is de sluis van Alphen en Gouda. Aan het einde van de brug bevindt zich een zeer groot houten huis, wat door de rebellen was voorzien van schietgaten, want het diende als doorgang en verdediging van het rechter deel van de versterking. Aan het andere uiteinde van de brug hadden ze een groot en hoog terras, voorzien van een sterke palissade en een diepe gracht. Van binnen was deze vesting niet erg groot, maar het dorp schermde de

versterking af en was zelf goed voorzien van fortificaties, zoals ook de kerk.’

De aanval op Alphen krijgt veel aandacht bij Mendoza. Het is een spannende strijd waarbij de Spaanse troepen met ladders de schansen beklimmen en waarbij de Spaanse haakbuschutters zwemmend naar de overkant van de rivier gingen, met de haakbussen om de nek en de kruitflacons boven het hoofd. Het was deze manoeuvre die er voor zorgde dat de Spaanse troepen de overhand kregen. ‘Ze doodden velen in de velden terwijl anderen in hun hemd door het water en de sloten naar Leiden vluchtten’ [...] ‘Meer dan tweehonderd Engelsen bleven dood achter. Van onze zijde stierven er acht Spanjaarden en evenzovele Walen’, zo laat Mendoza weten. Na Alphen trok Valdés door in de richting van Zoeterwoude.

De strijd speelde zich echter af in geheel Zuid-Holland: ook in Maassluis, Schiedam, Vlaardingen, Leerdam en Gorkum werden de opstandelingen uit hun versterkingen verjaagd. Dit had als resultaat dat het steeds moeilijker werd om Leiden steun te verlenen. Een laatste poging om de langzaam omsingelde stad bij te staan met voedsel vond plaats met dertig schepen vol graan vanuit Gouda. Omdat dit transport onderweg niet de afgesproken gids ontmoette, sloeg men rechtsaf in plaats van linksaf en vond men de weg naar Leiden niet.

De Spanjaarden kwamen steeds dicht in de buurt van Leiden: de Lammenschans werd aangelegd op een strategische plaats waar de waterverbinding met Delft, Zoeterwoude en Leiderdorp gecontroleerd kon worden. De Leidenaren deden nog een uitval met zes schepen om de bouw van deze versterking te verhinderen, maar bij deze poging verloren ze vier van de zes schepen. Een tweede actie werd ondernomen in de buurt van de Rijnsburger Poort, waar het tot zware schermutselingen kwam. Met het eergevoel van de militair toont Mendoza ons zijn waardering voor de dapperheid van zijn tegenstanders.

'Hoewel geen soldaten, deden ze hun uitval vol overgave'. Daarbij ging het om de controle van de koolvelden. En om te vermijden dat zijn lezers zouden denken dat het hier om een onbenulligheid gaat, laat Mendoza ons het belang hiervan duidelijk weten. 'Het was vooral kool, wat ze veel voedsel kon opleveren, want de kool die ze in Holland kweken is veel groter dan die van de andere provincies.'

Een derde uitval van de Leidenaren is ons ook bekend uit een verslag dat een inwoner van Leiden heeft gegeven van deze uitval. Het gaat om de schans bij Boshuysen. Mendoza vertelt hoe de furieus ingezette aanval op de Spaanse troepen nauwelijks gestuit kon worden. Een bijzonderheid is dat de Leidenaren gebruik maakten van glazen flessen die ze vol hadden gestopt met kruit en zwavel en waar ze een lont in deden. Die gooiden ze naar de Spaanse soldaten, waarvan er een aantal verbrandde. Toen de verdedigers versterking kregen, konden de Leidenaars worden teruggedreven. Het is de grootste heldendaad van de Leidse bevolking ten tijde van het beleg en dus ook uitvoerig beschreven in het 'Waerachtich verhael' dat nog tijdens het beleg werd uitgegeven in Delft. Ongetwijfeld bedoeld om steun en sympathie voor de belegerden los te krijgen.¹⁵

Het is een zeer gedetailleerd verhaal: de oorzaak van de uitval was het feit dat de Spanjaarden vanuit deze stelling permanent de stad beschoten met hun musketten. Wie zijn hoofd boven de muur uitstak was zijn leven niet zeker. De belegering van Sarajevo maakt het voor ons niet moeilijk om hier een goed beeld van te krijgen: Spaanse sluipschutters die op alles en iedereen mikken. Om de aanvalsdrijf van de Leidse bevolking verder te stimuleren werden er prijzen uitgelooft: voor degene die als eerste de schans zou bereiken, maar ook voor de tweede en derde, en zelfs voor de vierde plaats, respectievelijk acht, zes, vier en twee gulden. Ook op het binnenbrengen van Spaanse hoofden stond een premie en na de eerste geslaagde aanval zouden er inderdaad Spaanse hoofden en oren (makkelijker te

verzamelen) de stad binnengebracht worden. Er is sprake van wel honderd vooral Italiaanse en Spaanse hoofden.

Maar na deze laatste strijd zouden de Leidenaren zich nauwelijks meer buiten de poorten wagen. Mendoza wijt dit aan het gebrek aan groente, vee en andere levensmiddelen in de stad. 'Het leek alsof de stad niet bewoond was, want niemand verliet de stad of vertoonde zich op de muren'.

De dijken doorgebroken!

Doch de rebellen, denk aan Willem van Oranje, hadden nu toch besloten om drastische maatregelen te nemen om de stad te ontzetten. Een verhaal dat ieder van ons kent, maar laten we het door Mendoza vertellen:

'Francisco de Valdés ging naar Zoetermeer waar kapitein heer Martin de Ayala zich bevond, die de dijk aan het versterken was, omdat er berichten doorkwamen dat de rebellen de dijken van Rotterdam wilden doorbreken om het land onder water te zetten. Iets dat enigen van het land ons verzekerden en waartoe de rebellen besloten hadden, hoewel het veel schade zou aanrichten en de dorpen in de omgeving zou vernietigen, evenals de vruchten die ze hadden gezaaid. Het was een hoge prijs en een onherstelbaar verlies voor de rebellen in ruil voor het behoud van de opstand en de ketterij. Vastberaden poogden ze de sluizen open te zetten, de dijken van de Maas en de IJssel te doorbreken en het vaste land van Zuid-Holland door de gaten onder water te zetten. Eb en vloed zouden zo vrij spel krijgen, zodat men met een vloot gewapende schepen over de velden naar Leiden zou kunnen varen om de stad te helpen. Voor de uitvoering van dit plan brak men op 3 en 4 augustus de dijken van de Maas en de IJssel door tot aan

de punt van het dorp Kapelle, op zestien plaatsen de dijken openbrekend met de laatste breuk bij "Isselmonde".

Evenzo maakte men een grote opening tussen Rotterdam en Delfshaven, waardoor een grote hoeveelheid water naar binnen kwam, zoals ook door de vijf sluizen van Rotterdam en Schiedam. Zo het land onder water zettend door het breken van de dijken, kwam Luis de Boisot, de admiraal van de rebellen in Vlissingen, met enkele 'cronmestevens' met achthonderd zee-lieden en zware artillerie. Verder nog andere schepen geladen met lichtere koperen en ijzeren artillerie om de kleine scheepjes zonder kiel te bewapenen, die men in Rotterdam had gemaakt op de volgende manier: ieder schip had een of twee bronzen stukken op de boeg en zes kleinere aan iedere kant, met aan iedere kant tien tot achttien riemen om mee te roeien.

Eind augustus stond veld en weide onder water, maar het water stroomde niet tot Leiden, het bleef staan. Er zouden nog meer dijken doorgebroken moeten worden en er volgde nu een periode waarin de rebellen probeerden meer openingen te maken en de Spaanse troepen probeerden dit te verhinderen, of de dijken daarna weer te dichtten. Een edelman uit Delft, 'die als trouw katholiek en goed vazal de stad was uitgegaan om zijne majesteit te dienen'¹⁶, verklaarde echter dat het water nooit zo hoog zou komen als de dijken en dat de vloot dus steeds een stukje verder zou moeten varen, dan weer een dijk zou moeten doorsteken, om zo langzaam op te rukken in de richting van Leiden.

De zee breidde zich steeds verder uit en de vloot van de geuzen kon inderdaad steeds verder over het onder water gelopen land. 'Het was een mooi gezicht om ze aan te zien komen varen over het overstroomde land, alle dorpen in bezit nemend, waarvan daan de dorpelingen één voor één vluchtten zonder te weten waar naar toe te gaan of hoe hun vee te redden'. Zo beschrijft Mendoza levendig dit fraaie toneel, zonder het echter te hebben

gezien, want zelf zat hij toentertijd in Brussel. Laten we er maar van uitgaan dat een Spaanse officier het hem zo zal hebben verteld.

De brug van Zoetermeer werd de plaats waar de grote kracht-meting zou gaan plaatsvinden. De brug was door de Spaanse troepen in staat van verdediging gebracht en de vloot van de rebellen moest er onderdoor om naar het Zoetermeer te kunnen varen. Om de brug te beschieten hadden ze uit Delft vier kanonnen gekregen die ze op schepen plaatsten en zo stuurde de vloot aan op de brug. Van de vroege ochtend tot de late avond werd de brug beschoten, maar de verdedigers gaven geen krimp. In het verhaal van Mendoza natuurlijk. Bij het terug-trekken van de vloot wisten de Spanjaarden zelfs nog de nodige tegenstanders uit te schakelen.

Doch er was geen vredige nachtrust voorzien voor beide partijen. De Spaanse soldaten moesten nieuwe loopgraven aanleggen, wegens gebrek aan gereedschap diende dit met hun dolken te gebeuren, terwijl de vloot van de opstandelingen na informatie van een dorpsbewoner op weg ging om via een kanaal de route via de brug te vermijden. Om te verhinderen dat de verdedigers van de brug achter de vloot zouden aangaan, besloot men de brug opnieuw te gaan beschieten. De Spanjaarden raakten in de problemen en het was tijd voor een helden-verhaal: met een hoofdrol voor vaandrig Luis Pimentel:

'Heer Luis Pimentel, de vaandrig van kapitein Carrera, had die nacht met zijn compagnie een loopgraaf gemaakt die de rebellen opnieuw met veel kracht begonnen te beschieten. Toen men zag dat de moed van de soldaten iets was afgenomen door de vele kogelinslagen, beklom heer Luis de dijk en om zijn troepen moed in te blazen wandelde hij met zijn kleine schild en zijn zwaard in de hand gedurende twee uur over de dijk, zonder de grote hoeveelheid kogels zelfs maar op te merken. Toen hij geraakt werd aan een

schouder trok hij zich terug in de loopgraaf en verbond zijn wond met een kousenband. En hoewel heer Luis gewond was wilde hij zijn soldaten niet in de steek laten op deze dermate gevaarlijke plek, niet die nacht en niet de volgende dag, toen het water tot aan de knieën was gestegen en het huis en de loopgraaf doorzeefd met kogels, aangezien de loopgraaf niet dikker was dan drie voet en slechts vijf voet hoog. Toen Valdés dit hoorde kwam hij om middernacht de plaats bezoeken en beoordeelde dat het onhoudbaar was met het stijgende water, zodat hij ze terugtrok, vol waardering voor de vaandrig en zijn soldaten door de dienst die ze hadden bewezen het zo lang te verdedigen, terwijl dat zo moeilijk was geweest.'

De rebellen hadden nu ook de wind mee. Een sterke westenwind joeg het water omhoog en verjoeg de Spanjaarden uit hun stellingen. Zoals Filips II later zal zeggen bij de ondergang van de Armada in 1588: tegen God valt niet te vechten, zo stelt ook Mendoza dat er bovennatuurlijke krachten aan het werk waren geweest:

'Een zeer sterke noordwesterwind en later wind uit het zuidwesten joeg het water terug over het land in de richting van Leiden, op zo'n manier dat de vloot van de vijand door de winden al tweeënhalve voet water had om te varen, niet eens nodig voor de grootste schepen die anderhalve voet diepte hadden. En dit niet zonder bijzondere toestemming van degene die alles kan, want niet alleen was het water onstuimig in deze tijd, maar de bewoners bevestigden dat ze gedurende hun leven de zee nooit zo hoog hadden zien stijgen als bij deze gelegenheid.'

Valdés trok zich terug op Zoeterwoude dat hij versterkte en waar hij de dijken liet ophogen. Het kwam opnieuw tot een

gewelddadige confrontatie. De vloot van de geuzen viel aan en beschoot de stellingen van de Spaanse, Waalse en Duitse infanterie. Hiermee maakte men niet alleen gebruik van gietijzeren kanonskogels, maar ook van zakken of kokers die werden gevuld met ieder meer dan driehonderd haakbuskogels om zo meer kwaad aan te richten onder de verdedigers. Toen er op de dijk werd gevochten maakten de rebellen gebruik van ijzeren kraaienpoten om te verhinderen dat de verdedigers hulp konden krijgen.

Uiteindelijk moest Valdés ook deze versterking in de steek laten vanwege het onophoudelijke artillerievuur en vanwege het water en hij besloot zijn troepen helemaal terug te trekken. Er was nu nog maar één grote schans: de Lammenschans, waar kapitein Borja zich met zijn mannen bevond. Hier zouden de laatste strijdtoneelen plaatsvinden, terwijl de troepen van Borja zich terugtrokken: een rampzalige terugtocht. Maar opnieuw, zoals bij de strijd om de brug bij Zoetermeer, wordt een nederlaag van de Spaanse troepen in het verslag van Mendoza gecompenseerd met de dappere daden van een individu. Het is alsof de auteur toch nog een soort morele overwinning wil bepleiten. In dit geval is het sergeant Pedro Chacón, die met enkele soldaten de brug over het hoofdkanaal verdedigde:

'Op deze manier werd er overal bloedig gevochten, want de schepen van de rebellen beheersten de velden. Ze hadden veel mensen aan boord en stokken met allerlei soorten ijzeren haken en ander wapentuig, waar ze zich van bedienden om de onzen te verwonden en ze naar de schepen te trekken. Dit gebeurde met Pedro Chacón, sergeant van kapitein Borja, die met enkele soldaten de brug over het hoofdkanaal verdedigde. Vier haken vanuit de schepen trokken hem er vanaf tot bij één van de schepen waar ze hem voor dood lieten liggen, omdat ze dachten dat de haken hem hadden gedood. Maar Pedro Chacón liet zijn

hellebaard niet uit zijn handen vallen en toen hij zag dat ze druk bezig waren om anderen op te vissen, stond hij op en met zijn hellebaard wist hij drie rebellen te doden en de anderen doken in het water, zodat hij als heer van het schip overbleef en met de lading tarwe die aan boord was tot Den Haag voer.'

Lammenschans werd dus in de steek gelaten, terwijl zowel de geuzenvloot als de burgers van de stad optrokken naar de al verlaten schans, maar dat wisten die van de stad nog niet. Een jongen werd als verkenner naar de schans gestuurd en die kon zijn medeburgers gaan mededelen dat de schans verlaten lag, de vijand verdwenen en de geuzenvloot in aankomst was. Zie hier de basis voor het verhaal van het jongetje dat een pan met hutspot in het Spaanse legerkamp gevonden zou hebben. Het bevrijdingsverhaal wordt nog versterkt door het feit dat de nacht tevoren een deel van de stadsmuren was ingestort en het dus voor de Spanjaarden een koud kunstje was geweest om de stad in te nemen, als het water ze niet al had verjaagd. Zoals in alle goede Amerikaanse films, kwam de redding juist op tijd.

Hiermee eindigt eigenlijk het beleg van Leiden en het Leids Ontzet. Samengevat komt het vijf maanden durende tweede beleg vooral neer op een strijd in geheel Zuid-Holland met alleen aan het begin enkele uitvallen van de Leidse bevolking. Daarna was het stil en pas de komst van het water zou de strijd opnieuw doen oplaaien. Wanneer je het Leids Ontzet op deze manier kenschetst zou de stad – en natuurlijk ook de 3 October-Vereeniging – er goed aan doen de banden met de omringende dorpen levendig te houden. Deze fase uit de Tachtigjarige oorlog is vooral uitgevochten op het platteland en de overstroming die het ontzet mogelijk maakte was een ramp voor de bewoners van de Hollandse dorpen. Alphen, Zoeterwoude, Valkenburg, Leiderdorp en nog zovele andere dorpen in vooral

Rijnland, ze maken allemaal deel uit van de geschiedenis van drie oktober.

Beoordeling van het beleg

Maar dit is eigenlijk niet de aard van de viering. En dit komt omdat de heldendaden van Leiden niet bevochten zijn op het slagveld, de uitval bij Boshuysen even terzijde gelaten. De ware heldenmoed van de Leidenaren heeft zich getoond in de kracht om honger en ziekte te weerstaan. En het is vooral de overwinning op deze vijand die gevierd wordt. Vandaar wellicht ook dat eten en drinken zo'n belangrijke rol speelt in de viering.

Onze Bernardino de Mendoza heeft wel oog gehad voor dit element van de belegering in zijn beschrijving, maar hiervoor heeft hij grotendeels gebruikgemaakt van de Nederlandse bronnen over de omstandigheden in de stad.¹⁷ Enkele keren schrijft hij over de maatregelen die men in de stad nam om het voedseltekort te beheersen. Men stuurde de vreemdelingen, vrouwen, kinderen en andere voor de strijd nutteloze lieden naar andere steden en de levensmiddelen werden centraal opgeslagen en gelijkelijk verdeeld. Een half pond brood per dag voor iedereen van de 14.000 inwoners. Zo meende men het drie maanden vol te kunnen houden. Het zouden er meer dan vier worden.

De vrouwen en kinderen zouden door de Spanjaarden zijn tegengehouden en teruggestuurd naar de stad. De bevolking zou ze gestraft hebben door ze hun rokken af te snijden tot boven de knieën. Mendoza geeft dit verhaal ergens los en zodoende is het onduidelijk of het over de gehele groep vrouwen en kinderen gaat waar eerder sprake van was. Bij Pieter Bor lezen we echter dat het maar om zes vrouwen, een man en acht kinderen ging. Bor zegt echter dat de Spanjaarden deze groep zonder enige barmhartigheid 'naakt' hadden ontkleed. Aan het

einde van zijn beschrijving gekomen vertelt Mendoza nog dat die van Leiden zoveel honger hadden geleden dat ze alle soorten dieren hadden opgegeten die ze in bezit hadden gehad.¹⁸ Dan gaat hij verder en zegt: 'die van de stad bevestigden dat ze vrouwen hadden aangezet tot miskramen zodat er niet zoveel voedsel nodig was voor de baby's'. Zijn commentaar hierop: 'hieruit kan men opmaken met hoeveel halstarrigheid ze volhardden in hun dwaling en rebellie.'¹⁹

Ook gedurende de laatste fase van de strijd zijn er nog onderhandelingen tussen het stadsbestuur en de vertegenwoordigers van Filips II. Men is van konings zijde bereid de verdedigers te vergeven. De latere Nederlandse geschiedschrijvers doen deze poging tot een vreedzame oplossing af als een poging om de stad via leugen en bedrog alsnog in handen te krijgen. Zoals in het gedichtje dat de Leidenaren uiteindelijk naar de koninklijke onderhandelaars zouden hebben gestuurd, ik citeer Pieter Bor: 'Als de vogelaer 't vogelken vry siet vliegen / fluyt hy seer soet om 't vogelken te bedriegen / door 'svogelaers fluyten goet, den vogel wert verdooft / die hem t'net onverhoet, treckt fijnkens over 't hooft.'²⁰

Met Valdés wilden de Leidenaren echter niet praten. Een brief van Valdés aan landvoogd Requeséns maakt duidelijk dat Valdés van zijn kant ook geen opening meer zag voor een vreedzame oplossing. Hij wilde voorstellen nog veel meer dijken door te steken en verder de rest in brand te zetten en proberen de zee te beheersen. Hij lijkt dan volledig achter de ideeën van zijn oude opperbevelhebber, de hertog van Alva, te staan.²¹

Op 5 oktober schreef men Requeséns een bericht dat Valdés zich had teruggetrokken, maar pas op 7 oktober kwam de landvoogd in Antwerpen via een koerier op de hoogte. Nog op 6 oktober had hij zijn koning laten weten dat de Leidenaren nog steeds onderhandelden, maar niet toe wilden geven: 'Lei-

den houdt stijfkoppig vol!' Pas op 10 oktober schrijft Requeséns aan Filips II over het ontzet van Leiden.

Het lijkt erop dat de mening van Valdés en het ontzet van Leiden een einde hebben gemaakt aan de gematigde periode van Filips II. Op 22 oktober schreef Filips een brief uit Madrid waarin gesproken werd over het voorstel van Valdés: Waterland moest verbrand en vernietigd worden. Water en vuur waren nog de enige wapens die de Spanjaarden over hadden. Filips had het graag willen vermijden, maar hij zag nu geen andere mogelijkheid meer.

Het onder water zetten had echter het probleem dat het land dan voorgoed verloren was en ook andere gebieden dan Holland te maken zouden krijgen met het water. Holland diende als dijk voor een aantal andere gebieden. Daarom gaat de voorkeur uit naar het vuur. Men is gewend het te gebruiken en het valt eenvoudig te stoppen. Met de tijd zal alles zich door de natuur weer herstellen, schrijft men vanuit Spanje.

Deze brief laat zien hoe gelukkig Leiden geweest is: het begin van de omsingeling viel samen met het vertrek van Alva en de komst van de gematigde politiek van Filips II via Requeséns. Na afloop van het ontzet van Leiden keert de koning terug naar zijn oude harde lijn. Leidens ontzet heeft mede een einde gemaakt aan de gematigde politiek waar de stad zelf van heeft kunnen profiteren.

Aan het slot van zijn Leidse hoofdstuk gekomen komt Mendoza toe aan een slotbeschouwing, waarin de gematigde politiek van Filips II nog wordt geprezen, waar Mendoza vermoedelijk zelf in heeft geloofd:

'Evenzo valt door dit beleg te zien wat het verschil in handelen is tussen legitieme prinsen en heren met hun onderdanen en dat van hen die dat niet zijn, want aan Zijne Majesteit had men vaak voorgesteld dat het beste middel om de oorlog korter te maken en zelfs te stoppen eruit

bestond om een aantal dijken door te breken en Waterland en Zuid-Holland te vernietigen, zodat de velden en de dorpen zouden verdwijnen. Want zonder dat zouden de steden niet behouden kunnen worden. Dit wilde Zijne Majesteit nimmer toelaten. Hij wilde tot een vergelijk komen met de rebellen – omdat ze zijn onderdanen waren – zoals ouders doen met hun kinderen als die ongehoorzaam zijn. Die willen ze onderdrukken en verbeteren met zo min mogelijk schade, hoewel de ouders zelf wel veel schade ondervinden. De rebel doet het omgekeerde op een manier dat de kanker of de borstkanker in het menselijk lichaam... zich voedt en alles beëindigt en verslindt. Dit is hetgeen ze aan de volkeren geven, hoewel ze in het openbaar steeds duidelijk maken hoeveel ze doen voor hun goed en welzijn, zonder dat ze de schade en de onderdrukking bespeuren die ze tegemoet komt. In ruil voor hun behoud volharden ze in hun slechtheid en tirannie.'

Robert Fruin gaf reeds in 1860 een beschrijving van het werk van Bernardino de Mendoza naar aanleiding van het verschijnen van de nieuwe Franse uitgave in datzelfde jaar. Zijn oordeel over de originele tekst is duidelijk: Mendoza is van groot belang, vooral vanwege de opmerkingen en beoordelingen, de geest des tijds, de denkbeelden en de vooroordelen van de handelende personen. Natuurlijk vond de grote Fruin dat je een tekst in zijn originele taal moet lezen: 'Mendoza spreekt mij veel natuurlijker in zijn oud-Spaansch toe, dan in het nieuwerwetsch Fransch'. Maar zo besluit hij: 'het is in alle geval verkieselijker een vertaling te lezen dan volstrekt niets'. Zo heeft u vandaag de stem van Mendoza gehoord in een nieuwerwets Nederlands.

Wellicht zal iemand zich afvragen waar Magdalena Moons is gebleven in dit verhaal. Juist als je het Leids Ontzet vanuit Spaanse ogen bekijkt zou zij immers moeten opduiken. Het

verhaal is overbekend. Uit liefde voor de Haagse Magdalena zou Valdés Leiden nimmer hebben aangevallen. Zij had immers familieleden daar. Dit mooie verhaal is pas later in omloop gekomen met de bedoeling om te verklaren waarom Valdés Leiden niet had bestormd.²² Maar daar hebben we het al eerder over gehad. De Spanjaarden wilden Leiden helemaal niet veroveren, ze wilden dat Leiden zich over zou geven. Zoals gezegd zijn de heldendaden van de Leidenaren niet te zoeken op het gebied van de krijgskunst of het man tegen man gevecht. De heldendaden van de Leidenaren bestonden eruit honger en ziekte te verdragen en niet op te geven. Sarajevo, dat is Leiden. Eindeloos wachten op steun van buitenaf.

En ook in het geval van Leiden lijkt de vraag of de autoriteiten goed gehandeld hebben een juiste. Waarom heeft Leiden geen gebruik weten te maken van de adempauze tussen maart en mei om de stad te bevoorraden? Dan was een beleg van vier maanden in zomer en herfst geen onoverkomelijke zaak geweest. Het lijkt noodzakelijk om de hongersnoden van Leiden te bezien vanuit het stadsbestuur. Daarbij zou de vandaag grotendeels vergeten burgemeester Van der Werf aan bod kunnen komen. Ook zijn rol in de gebeurtenissen is niet zo eenvoudig. Reeds elf dagen na het ontzet werden hij en de drie andere burgemeesters van de stad door de prins van Oranje afgezet. Maar naar ik hoop zal daar een andere keer iemand over spreken. Wellicht reeds volgend jaar, aangezien het de bedoeling is dat vanaf nu ieder jaar iemand zal spreken over het Leids Ontzet vanuit een andere invalshoek. Dat ik de eerste moest zijn en dan ook nog met een zo weinig vaderlands gezinde invalshoek, ik hoop het zij mij vergeven.

De opstand waar Filips II na Leiden zo snel mogelijk een einde aan wilde maken zou nog lange tijd voortduren, maar Leidens ontzet zou niet meer vergeten worden. Vele toneelstukken en andere werken zouden er over geschreven worden en uw aan-

wezigheid hier is er ook het bewijs van. En binnen deze herdenkingen en vieringen is plaats voor het mythische beeld van helden voor de vrijheid, de dapperen die de hongersnood doorstonden, voor Van der Werf, Magdalena Moons en de hutspot, maar tegelijkertijd bestaat er ook de verplichting om de gebeurtenissen van 1573 en 1574 kritisch van alle kanten te bestuderen.

Noten

- 1 J. van Vloten ed., *Nederlandsche geschiedzangen II* (Amsterdam 1864), 139. Het rijm 'Int leste vande Mey' is van de hand van Pieter van Veen, advocaat van het Hof van Holland. Pieter Bor, *oorsprongh, begin, ende vervolgh der Nederlantsche oorlogen* (1621), Boek VII, 63r-v.
- 2 Het Mariabeeld van de Onze-Lieve-Vrouwekerk heeft de Beeldenstorm overleefd, omdat de beeldenstormers het niet van de muur konden trekken. L. Knappert, *De opkomst van het Protestantisme in een Noord-Nederlandsche stad. Geschiedenis van de hervorming binnen Leiden van den aanvang tot op het beleg* (Leiden 1908), 229.
- 3 R.C.J. van Maanen, 'Tien eeuwen Leiden, Leienaars en hun feesten' in: *Hutspot, haring en wittebrood* (Leiden 1981-1982) 7-26, 8. De jaarmarkt vond plaats tussen Hemelvaartsdag en de donderdag voor Pinksteren. Op de zondag voor Pinksteren trok de processie door de stad met het Mariabeeld uit de Vrouwekerk. Deze zondag werd ook wel 'Ommegangsdag' genoemd en viel in 1574 op 23 mei. P.J. Blok, *Geschiedenis eener hollandsche stad. Onder de Republiek* (Den Haag 1916), 51, gaat er abusievelijk van uit dat het om de sacramentsprocessie handelde. Deze vond echter

- plaats op de tweede donderdag na Pinksteren en dat viel in 1574 op 10 juni. Zie P.J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad. In de Middeleeuwen* (Den Haag 1910), 281. De in 1497 ingestelde jaarmarkt zou volgens Blok altijd plaats hebben gevonden vanaf Sinte-Margrietenavond op 18 juli en duurde acht dagen. Blok vergist zich hier echter ook in de datum: Sinte-Margriet werd gevierd op 13 juli. R. Fruin, 'St. Margriet = 13 juli' *BvGO* IIIe reeks, 9 (1896), 274-275). Over het karakter van de 'ommegang' in 1574 heerst niet veel duidelijkheid, maar het bleef tot in de zeventiende eeuw een voorname optocht. Volgens Knevel ging het om 'een vastgestelde dag voor Pinksteren'. Paul Knevel, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland 1550-1700* (Hilversum 1994), 272-273.
- 4 'Den lesten october hebben de Spaengiaerden onder Francisco Valdez voorseyt de stadt Leyden onversien beleghert / die qualic genoeg versien was van noodruft om eenich lanck beleg te lijden. Twelck de Spaengiaerden vernomen hebbende so hebben sy de stadt van verre beset / siende dat die van Hollandt gheen macht en hadden haer van eenighe plaetsen uut den velde te lichten'. E. van Meteren, *Belgische ofte Nederlantsche historie van onsen tijden* (Delft 1599), 70r; Pieter Bor, *Oorsprongh, begin, ende vervolgh der Nederlantsche oorlogen* (1621), boek VI, 328v-329r, 348r en boek VII, 12r, maakt van de eerste omsingeling reeds een afspiegeling van de tweede. De Spanjaarden zouden Leiden belegerd hebben en er zou geen voedsel in de stad zijn geweest. Beide beweringen kloppen niet: 'Ghelijck die van Alckmaer neerstich waren om haer te stercken / soo en hebben die van Leyden / vreesende dattet op heyluyden soudon moghen gelden / alsoo Haerlem tusschen Leyden ende Alckmaer ghelegen is ghenoechsaem van beyden even verre, oock niet slaperich noch versuymich gheweest / maer hebben terstont

een halve mijle int ronde buyten der stadt afghebrant het meestendeel van alle huysen, sloten, dorpen, cloosters ende alles wat daer van gheboomte stont ommeghehouden ende dit om haer selven daer deur te stercken ende hare vyanden te krencken ten eynde de selve henluyden niet te naer comen en souden moghen... De prince van Orangien hadde tot Leyden in besettinghe ghelaten ontrent acht ofte negen hondert mannen onder den heer van Poyet ende was getrocken om de andere steden van Hollandt te visiteren ende van alles te voorien ende te stercken... Naer het opbreecken des leghers voor Alckmaer, soo is den generael van de Spaengjaerden, don Francisco Baldeo met den Spaengjaerden ende ander krijchs-volck ghecomen opten naest-lesten octobris voor de stede van Leyden / die van victualie niet seer wel en was voorsien ende heeft die selve seer nauwe beleghert verhopende die sonder groot verlies van volcke haest in sijn ghewelt te krijghen deur hongher ende ghebreck van victualie. Maer ten gheschiet niet altijds dat de menschen wel henselven inbeelden ende laten voorstaen want daer voor ghelegghen hebbende meer dan vier maenden / naementlijck totten een ende twintichsten martij des naervolghenden jaers anno een duysent vijf hondert vier ende tseventich ende hebbende alle den winter groote armoede daer voor gheleden soo heeft hy daer van moeten opbreecken deur de comste van grave Lodewyck van Nassau des princen van Orangien broeder in Nederlandt, ghelijck 't sijnre plaetse oock sal verhaelt werden'.

- 5 Johan Brouwer, *Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den tachtigjarigen Oorlog* (Zutphen 1933); J.C.M. Boeijen, 'Een bijzondere vijand. Spaanse kroniekschrijvers van de Tachtigjarige Oorlog over de Nederlandse volksaard' in: P.J.A.N. Rietbergen, F.M.A. Robben en H. de Schepper ed., *Tussen twee culturen. De Nederlanden en de*

Iberische wereld 1550-1800 Nijmeegse Publicaties over de Nieuwe Geschiedenis 2 (Nijmegen 1988), 1-10.

- 6 Pedro Cornejo, *Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes* (Praag 1581), 90r-99r.
- 7 Antonio Carnero, *Historia de las guerras civiles que ha auido en los estados de Flandes desde el año 1559 hasta el de 1609 y las causas de la rebelión de dichos estados* (Brussel 1625).
- 8 Bernardino de Mendoza, *Comentarios de lo sucedido en los Países-Bajos desde el año 1567 hasta el de 1577* (Madrid 1592). Opgenomen in de 'Biblioteca de autores españoles' xxviii, 'Historiadores de sucesos particulares' II, 389-560 (Madrid 1948); R. Fruin, 'Bernardino de Mendoza' in *Verspreide Geschriften* VII (Den Haag 1903), 204-212, geschreven in 1860 naar aanleiding van de verschijning van een moderne Franse vertaling van Mendoza.
- 9 Ten tijde van het ontzet van Leiden zit Alva rustig in Madrid en speelt voor huwelijksmakelaar. Volgens Alva kunnen oude soldaten maar kiezen tussen twee dingen: huwelijksmakelaar of kluizenaar en hij had voor het eerste gekozen. Zodoende is hij in oktober 1574 druk bezig een nichtje te koppelen. Hij staat dan nog wel in contact met Francisco de Valdés, die hem had gevraagd geld te geven aan zijn dochter. *Epistolario del III duque de Alba don Fernando Alvarez de Toledo* Duque de Alba ed. III (Madrid 1952), 599-601.
- 10 L.P. Gachard ed., *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* II (Brussel 1851), brief n° 1287 (Madrid, 9-12-1573).

- 11 Cornejo zegt dat de muitende soldaten de armoede niet meer konden weerstaan en dat ze 35 maanden soldij achter waren. Cornejo, 99r. Voor deze Spaanse kroniekschrijver is de muiterij van groot belang, terwijl hij verder niets zegt over de omsingeling van Leiden; De toestand van de troepen van Valdés was zeer slecht: 'la plupart des soldats avaient leurs arquebuses dépourvues de caisses pour les contenir, leurs épées sans fourreaux, leurs corselets en mauvaise état, et qu'ils manquaient même de chaussures'. Tijdens hun verblijf in Utrecht werden ze vijandig behandeld en een soldaat werd door de bevolking gedwongen om op straat voor hen te dansen. *Correspondance Philippe II II*, Brieven n° 1343, 1348, 1353.
- 12 *Discours du siège que les espagnolz ont tenu devant la ville de Leyden en Hollande* (1575), 6-7, in: *De oude verhalen van het beleg en ontzet van Leiden* R. Fruin, J.E.H. Hooft van Iddekinge en W.J.C. Rammelman Elsevier ed. (Den Haag 1874).
- 13 Van Meteren, *Belgische ofte Nederlantsche historie*, 77r; Zie ook een brief van Willem van Oranje aan Jan van Nassau van 7 juni 1574. G. Groen van Prinsterer ed., *Archives ou correspondance de la maison d'Orange-Nassau* v (Leiden 1838), brief n° 496.
- 14 Antonio Carnero, *Historia de las guerras civiles que ha auido en los estados de Flandes desde el año 1559 hasta el de 1609 y las causas de la rebelión de dichos estados* (Brussel, 1625) 67, 69, 74-77.
- 15 *Een waerachtich verhael van schermutsinghe by die van Leyden opten XXIX Julij jeghen den viandt ghehouden*. Opgenomen in *De oude verhalen*.

- 16 Het betreft de heer van Huyster.
- 17 Carnero, *Guerras civiles*, 12. Carnero neemt dezelfde informatie op als Mendoza.
- 18 In de brieven van Valdés lezen we ook over de slechte situatie in de stad. Zo schreef hij op 21 september aan Requeséns dat hij van een Leidse glipper te horen had gekregen dat iedere vier dagen er tachtig koeien werden gedood en dat iedere inwoner een half pond vlees kreeg. Het was het enige voedsel dat ze nog hadden. Elders lezen we dat men aan het einde van de maand ook begon met het slachten van paarden, om nog wat melkkoeien over te houden. *Correspondance Philippe II*, deel III, n° 1399.
- 19 Over de zwangerschappen schrijft Carnero: 'y afirmando que mal parieron muchas mugeres por no ser bastante para alimentación la comida que les davan'. Carnero, *Guerras civiles*, 77.
- 20 Bor, *Oorsprongh*, boek VII, 24r.
- 21 Voor de hier gebruikte brieven, zie: *Correspondance Philippe II*, deel III.
- 22 R. Fruin, 'Magdalena Moons en haar verhouding tot Valdez' in: *Verspreide geschriften* VIII (Den Haag 1903), 380-397.

Vormgeving omslag: Wim Zaat, Moerkapelle
Zetwerk: Velotekst (B.L. van Popering), Den Haag
Druk en afwerking: Drukkerij Wilco, Amersfoort

Een van de beroemdste wapenfeiten uit onze vaderlandse geschiedenis is het Leids Ontzet in 1574, dat tot op de dag van vandaag jaarlijks op 3 oktober wordt gevierd, met hutspot, haring en wittebrood. Vanouds kennen we het ontzet van Leiden uit Nederlandse verslagen, maar bij de strijd was ook een andere partij aanwezig. Wat vonden de Spanjaarden eigenlijk van het beleg van Leiden?

Dit boekje bevat de uitgewerkte tekst van een lezing die de historicus Raymond Fagel in 1997 hield, ter gelegenheid van de viering van het Leids Ontzet. Fagel beschrijft niet alleen de Spaanse visie op de strijd; hij gaat ook in op iets wat iedereen tegenwoordig lijkt te zijn vergeten: het opmerkelijke feit dat de Spanjaarden een jaar eerder, in 1573, de stad ook al eens hadden belegerd. Een beleg dat eveneens met een ontzet was geëindigd.

ISBN 90/12 08660 4

Sdu Uitgevers